

Goněk, Vladimír

Závěry

In: Goněk, Vladimír. *Vznik SSSR a sovětská Ukrajina : příspěvek k pojetí počátků sovětské federace*. Vyd. 1. Brno: Univerzita J.E. Purkyně, 1988, pp. 129-146

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/122453>

Access Date: 18. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

ZÁVĚRY

Jednotlivé kapitoly i v úvodu zmíněné dílčí problémové sondy ukazují, že při studiu počátků sovětské federace je třeba mít na zřeteli v první řadě víceletý rozpor mezi rovinou formálně státoprávního podchycení sovětské federace a rovinou praxe, tj. faktického fungování státního mechanismu, řízení a správy určitých rovin života společnosti. Rovina druhá totiž v prvních bouřlivých letech formování a obrany sovětské moci byla příliš proměnlivá, než aby mohla být ústavněprávně přesně usměrněna a vymezena. Jednotlivé činitele objektivní nutnosti rozvíjet a upevňovat spolupráci a jednotu sovětských republik se projevovaly v různých rychle se střídajících obdobích s různou intenzitou a rozdílnou působností, totéž platí i o faktorech nezbytnosti upevňovat suverenitu sovětských republik.

Tato proměnlivá skutečnost pak nacházela různé podoby subjektivního uchopení a ztvárnění; mj. se často dostávala do konfliktu s leckterými apriorními a formalistickými přístupy. V různé míře se tak projevovaly v jednom extrémě elementy velmocenské s neuznáváním či popíráním významu národní státnosti, se snahou po striktní centralizaci; co do důsledků pojetí se jim blížily elementy s nihilistickým postojem k národnostní otázce. Ve druhém extrémě pak vystupovaly elementy nacionalistické se separatistickými tendencemi, případně s přemrštěnými požadavky krajního rozmělnění svazků sovětských republik. V rozmezí těchto extrémů se vedle činitelů s reálným stanoviskem projevovala řada dalších chybných postojů, včetně elementů absolutizujících formálněprávní přístupy, i elementy prostě dezorientované. Tyto jednotlivé subjektivní přístupy k problematice nacházely konkretizaci v činnosti, případně i záměrech a programech jednotlivých státních, stranických a dalších orgánů, a to v různé míře, v závislosti, na celkové aktuální situaci.

Na druhé straně však v průběhu prvních let sovětské moci pod vlivem praktických zkušeností mnozí ukrajinští komunisté své postoje změnili a

tak v rámci KS(b)U průběžně narůstal podíl a váha nositelů leninistických postojů v národnostní otázce vůbec i v jejich dílčích podotázkách, včetně otázky národní státnosti. Tak se postupně mezi ukrajinskými komunisty upevňoval směr, který v praxi probojoval leninské řešení a na druhé straně zřejmě sám Lenina podněcoval k dalšímu rozpracovávání problematiky, až ke známým dokumentům z přelomu let 1922/1923, které lze shrnout v tezi, že spravedlivé řešení národnostní otázky za socialismu není jen taktickým krokem, ani jen obecně demokratickým opatřením, nýbrž zákonitostí proletářského internacionalismu.¹

Vrátíme-li se ke shora uvedenému rozporu, lze říci, že leninistická linie jeho překonávání byla formulována ještě v Deklaraci práv národů Ruska. Již z ní plyne, že federace (či jakákoli jiná státoprávní forma řešení národnostní otázky) není abstraktní forma a nesmí se stát samoúčelem; slouží jako nástroj faktického řešení národnostní otázky, faktického postupného naplňování rovnosti národů v rovině sociálněekonomické a kulturní. Plnění těchto úkolů je pak součástí činnosti reálného státního mechanismu, na druhé straně však forma federace nesmí být pasivním přizpůsobením potřebám fungování státního mechanismu (a to nejen v byrokratickém duchu). Leninistická linie vědomě odráží onen rozpor mezi formálně státoprávní rovinou a rovinou praktického fungování federace, volí cestu vyhýbat se zatím přílišné konkretizaci formy federace, dokud nebude situace zralá, perspektivně však obě roviny, oba články rozporu usiluje sladit. A toto sladění bylo objektivně možné teprve v závěru období poválečné obnovy.

Opportunistická linie v národnostní výstavbě naopak souvisí s absolutizací jednoho z článků uvedeného rozporu, tj. s nadřazením abstraktně chápáné státoprávní formy reálným úkolům společnosti i úkolům faktického řešení národnostní otázky, anebo naopak s plným podřízením státoprávní formy aktuálním „potřebám“ pohodlného úřadování. To jsou pochopitelně dva extrémní póly, mezi nimiž se pohybovaly „méně záporné“, ba i „téměř kladné“ varianty, jako například snahy úplného podřízení principu národní státnosti takové potřebě aktuální revoluční účelnosti, která je zjevně časově krátce omezena.²

V podmínkách Ukrajiny pak zejména v době bezprostředního ohrožení společným nepřitelem ostře vystupovala potřeba co nejpevnější jednoty v zájmu úspěšné obrany; kdo v těchto momentech příliš akcentoval národní práva a suverenitu republik, jevil se pro obecné mínění jako odsou-

¹ Lenin, V. I.: PSS, t. 45.

² V této souvislosti lze charakterizovat i Stalinův přístup. V jeho pojetí sama správně nalezená státoprávní forma měla automaticky vyřešit všechny problémy. Zvlášť zjevná je pak Stalinova tendence absolutizovat hladký chod mechanismu článku výkonné moci; otázka přerozdělení lidových komisariátů, co se týče jejich federální či republikové podřízenosti, byla jím kladena jako přímo všespasitelná. Tento rys je příznačný jak pro projekt autonomizace tak i pro Stalinovy projevy z roku 1923.

zeníhodný, jako element paralyzující předpoklady úspěšné obrany. Obdobné povědomí nutné krajní semknutosti vystupovalo i v důsledku těžkostí obnovy národního hospodářství. Naopak v momentech defenzívy či porážky nepřítel se vytrácelo povědomí potřeby víceméně bezvýhradné koncentrace, souběžně výrazně působil činitel zvýšené národní citlivosti vyprovokovaný okupačním režimem, tudíž negativní charakter byl přisuzován právě těm, kdo hlásali úzké či plné sjednocení, protože provokovali nacionalismus, nahrávali tak nepříteli aj.; v těchto souvislostech ožívaly ideje garantování suverenity republik. Teprve postupně se projevoval přechod od víceméně povrchních náhledů k hlubším analýzám a narůstala váha nositelů reálných stanovisek; objevuje se i uvědomování si oné proměnlivosti faktorů působících na podobu vztahů sovětských republik, odtud vyplynulo zprvu povědomí, posléze uvědomění si nebezpečí pre-judikace, která by vyplynula z příliš jednoznačných programů či konstitučních opatření, nakolik by vyplývaly z podmínek přechodného charakteru. Z řady opatření je zřejmé vědomí potřeby ponechat dostatečný prostor pro manévrování při případných nových proměnách objektivních faktorů, prostor pro více variant možného dalšího vývoje. Konečné uspořádání a stabilizaci podoby sovětské federace se jevilo nutné odsunout na příhodnější dobu.

Rozhodující úlohu měla tudíž pro nedostatek zkušeností praxe, řídicí se revolučním právním vědomím, pro které jako základní kritérium zákonnosti vystupovala konkrétní úvaha o revoluční účelnosti, určená konkrétními podmínkami. Jednotlivé proměny se pak realizovaly mnohdy cestou dekrety nereglementované i programy nepředpokládané činnosti a právní formy mívaly častěji charakter orientačního a nejednoznačného zakotvení statu quo než charakter aktů vymezujících přesně stav a směr dalšího vývoje. K tomu se družila potřeba průběžně odstraňovat nesrovnalosti, zabezpečovat hladký chod federálních a republikových orgánů i soulad mezi nimi, včetně potřeby zamezit federálním orgánům v přílišném zasahování do místních záležitostí sovětských republik. Proto smluvní vztahy mezi sovětskými republikami, tzv. smluvní federace s dílčími konkrétními dohodami, případně s uplatňováním dílčích vazeb jen via facti, jako mnohem variabilnější, snáze změnitelná či zrušitelná podoba obecného rámce vztahů než ústavní zakotvení federace, přežívaly posléze tak dlouhou dobu a v názorech většiny ukrajinských vedoucích představitelů vystupovaly jako perspektivní dokonce ještě v době, kdy již perspektivními nebyly.

Teprve v roce 1922 nazrávalo uvědomění si změny celkové situace, změny objektivních činitelů ve prospěch státoprávní stabilizace a precizace. Z řady možných řešení (z nichž většina však hodlala rozvíjet ty z principů dosavadní podoby sovětské federace, které by fakticky umocnily její těžkopádnost či naopak vedly k porušování principů národnostní politiky) ti činitelé, kteří nejvšestranněji posoudili celou otázku, vyzvedli princip přísné účelnosti míry sjednocení a princip uchování suverenity svazových

republik. Takový přístup byl poměrně rozšířený zvláště na Ukrajině a v Bělorusku, chyběla mu však konkrétnější představa, jak tyto principy uplatnit. Leninův známý návrh řešení problému, přijatý v plénu ústředního výboru KSR(b) 6. října 1922 vyšel tomuto přístupu vstříc a proto také vcelku rychle našel širokou podporu. Většina ukrajinských bolševiků se plně postavila za Leninův návrh ustavení SSSR a právě ukrajinští představitelé vykážali posléze výrazný podíl na uplatňování a rozvíjení principů účelné míry jednoty a uchování suverenity článků federace v procesu budování Svazu SSR.

Jedním z předpokladů vítězství leninského směru v národnostní otázce v KS(b)U bylo postupné uvolňování z vedoucích funkcí na Ukrajině těch, kteří trvale prosazovali neleninské přístupy (a jejich převod do funkcí, v nichž se jejich postoje v národnostní otázce nemohly významněji projevit). Tak byl ještě roku 1920 do národohospodářské správy převeden G. Pjatakov, významná byla opatření v létě 1923, kdy byl Ch. Rakovskij zproštěn funkce předsedy rady lidových komisařů USSR a D. Lebeď funkce prvního tajemníka ústředního výboru KS(b)U, vzápětí odešel z Ukrajiny i D. Manuil's'kyj apod. Proti tomu jako příklad těch, kdo od nihilistických postojů k národnostní otázce přešli k jejímu citlivému posuzování, lze uvést Ja. Jakovleva, který již na VIII. konferenci KSR(b) argumentovaně a důsledně podporoval Leninovo stanovisko v ukrajinské otázce.³ Z těch, kteří od počátku mezi ukrajinskými komunisty představovali jádro leninistického řešení národnostní otázky, je třeba jmenovat alespoň G. Petrovs'kého, M. Skrypnika a V. Zatons'kého, z etapy utváření SSSR je nutno vyzvednout činnost M. Frunze, který přišel na Ukrajinu teprve na sklonku roku 1920, přitom dokázal brzy proniknout do problematiky ukrajinské otázky vůbec i do její státoprávní stránky a významně přispět k jejímu řešení v leninistickém duchu.

* * *

Z objektivně daných činitelů formování jednoty sovětských národů a republik se již tradičně vyzvedala nutnost společného zabezpečení obrany a obranyschopnosti, dále potřeba realizovat jednotnou zahraniční politiku a neméně významná potřeba sladěného systému organizace a řízení národního hospodářství celé sovětské země. Analýzy vztahů USSR a RSFSR v uvedených sférách poukazují na některé nové podstatné souvislosti.

Pro oblast obrany se ukazuje, že ozbrojené opory revoluční moci se formovaly víceméně jednotně na celém sovětském území již od počátku sovětské moci. Přitom je třeba si uvědomit, že toto formování nemohlo mít od počátku plně centralizovaný charakter a je tak vývojem od živelného

³ Proti Rakovskému, Manuilskému, Drobnisovi... Srv: VIII konferencija RKP(b). Protokoly, Moskva 1961, 80—87, 95—112.

zrodu ozbrojených opor nové moci k jejich plné koncentraci. Hranice sovětských republik přitom v tomto procesu koncentrace nehrají takovou úlohu, jaká se jim dosud připisovala, naopak svůj význam má i koncentrace uvnitř samotné RSFSR. Přirozeným jevem přitom bylo, že vazby a spojení mezi ústředními vojenskými orgány a středními články byly podstatně snáze realizovatelné než vazby mezi středními články a nejnižšími složkami. Mohlo pak docházet k případům, kdy centrální orgány vydávaly nevědomky středním článkům direktivy, pro jejichž realizaci neměly střední články objektivní předpoklady. Nakolik bylo budování Rudé armády na Ukrajině (i v Bělorusku, Estonsku, Lotyšsku a Litvě) v první polovině roku 1919 do jisté míry opožděno, mohly se tyto problémy zdát výraznější. Neméně výrazně ovšem vystupovaly například i u Petrohradu a „jeho“ 7. armády apod.⁴

Tedy jevy, které se vyskytovaly v „národních“ armádách a bývají leckdy považovány za sklony k samostatnosti nebo separatismu, se vyskytovaly i u „ruských“ armád a jejich bezprostředním týlu, nelze je považovat jednoznačně za sklony k národní nebo státní odtrženosti, nýbrž především za přirozený jev na oné cestě od živelného zrodu ozbrojených sil k jejich koncentraci. Pokud tedy vrcholné vojenské orgány například USSR v některých případech neplnily požadavky vojenských orgánů RSFSR, rozhodně není vhodné mluvit o ukrajinském separatismu, nýbrž o faktu, že ukrajinské orgány dosud plně neovládaly sobě formálně podřízené zdroje, síly či instituce.

Vysoká míra živelnosti se přirozeně negativně odrážela na obranyschopnosti sovětské země. Proto v období od dubna do července 1919 došlo k výraznému kvalitativnímu skoku v koncentraci obrany a organizaci ozbrojených sil celé sovětské země (jeho základem bylo zvláště jednání VIII. sjezdu KSR(b) o vojenské otázce) a tento proces doznával ještě v následujících měsících. Jednou z jeho stránek bylo soustředění vojenství sovětských republik v rukou ústředních orgánů vojenství RSFSR. Na druhé straně ukončení občanské války umožnilo určité uvolnění dosavadního striktního centralismu vynuceného aktivitou nepřítelů v polovině roku 1919. Ono uvolnění se přitom realizovalo nikoli jako návrat k některým rysům stavu před dubnem 1919, nýbrž ustavení funkcí zplnomocněnců Lidového komisariátu vojenství RSFSR v rámci vlád ostatních sovětských republik znamenalo vytvoření prostoru pro iniciativu jednotlivých republik v dalším rozvoji centralizovaného vojenství. Přitom celkově platí, že v momentě, kdy lze mluvit o víceméně zformovaném vojenství v RSFSR i na Ukrajině, lze také mluvit o plné vojenské jednotě obou republik; pro předcházející vývoj lze pak vznést tezi, nakolik existovala relativní integrace vojenství uvnitř RSFSR samotné (jako trvalém centru sovětské moci a významné opoře pro sovětskou moc na okrajích po celé období občanské

⁴ Direktivy komandovanija frontov Krasnoj Armii, II, Moskva 1972, dok. č. 80.

války a intervence), natolik existovala i relativní integrace vojenství mezi RSFSR a USSR a zřejmě mezi všemi sovětskými republikami vůbec.

Specifická situace se projevila u orgánů zahraniční politiky; svazek sovětských republik se před vytvořením SSSR sice nepromítl do jazykové podoby a postavení základních orgánů zahraniční politiky sovětských republik, tento fakt má však z hlediska vývoje sovětské federace jen formální význam, tudíž ho nelze absolutizovat. Konkrétní analýza uplatňování faktické jednoty sovětské zahraniční politiky přivádí ke zjištění o jednotě této politiky od vzniku sovětské moci po stránce obsahové, současně odhaluje skrytou podobu jednoty i po stránce institucionálního zabezpečení zahraniční politiky.

Zpočátku šlo o jednotu víceméně nediferencované podoby; orgány RSFSR, přestože se vytvářely i orgány zahraniční politiky ostatních sovětských republik, se přirozenou cestou dostaly fakticky do čela v řízení i konkrétní realizaci sovětské zahraniční politiky, mj. nakolik se mohly kontinuálně budovat a upevňovat své mezinárodní postavení, kdežto v ostatních sovětských republikách pro nárazníkovou polohu a častější přetržky v kontinuitě sovětské moci se orgány zahraniční politiky po dlouhou dobu nemohly stabilizovat a v dobývání jejich mezinárodních pozic se muselo neustále začínat znova. V další etapě zůstal základní význam orgánů RSFSR zachován, ač se po formální stránce již neprojevoval v tak otevřené podobě; postupně se tak od roku 1920 začínaly projevoval nové kvality. Svůj odraz našla potřeba zajistit mezinárodní uznání suverenity sovětských národních republik, potřeba zvrátit na mezinárodním poli možnost výkladů o bolševické „okupaci“ národnostních okrajů a likvidovat mezinárodněpolitické pozice jejich emigrantských vlád; z činitelů vnitropolitických pak spolupůsobila i nutnost vzít v úvahu plachet nacionalistické agitaci. RSFSR s USSR a poté i s ostatními sovětskými republikami tak postupně vystupují na mezinárodním poli jako rovný s rovným, vedle RSFSR se i ostatní sovětské republiky stávaly uznávanými subjekty mezinárodních vztahů. Faktické řízení zahraniční politiky přitom zůstalo koncentrováno v Moskvě při orgánech RSFSR a to v nové kvalitě — celý systém realizace zahraniční politiky byl doplněn novými institucemi, z nichž základního významu nabyla diplomatická zastupitelství sovětských republik v Moskvě.⁵ V této souvislosti je třeba zdůraznit rovněž fakt, že po celou dobu až do roku 1923 neexistovala ve vládě USSR (a podobně

⁵ Jaká byla reálná úloha Lidového komisariátu zahraničních věcí RSFSR v celku sovětské zahraniční politiky a nakolik jeho iniciativa překračovala určité formální meze, lze usoudit např. z toho, že se touto záležitostí zabývaly vedoucí orgány KS(b)U a že např. politbyro ÚV KS(b)U ve svém prohlášení adresovaném 11. března 1922 ÚV KSR(b) označilo některé kroky Lidového komisariátu zahraničních věcí RSFSR za porušení principů svazové smlouvy mezi RSFSR a USSR. Istorija nacional'no-gosudarstvennogo strojitel'stva v SSSR, I, Moskva 1972, 368.

i BSSR) samostatná funkce lidového komisaře zahraničních věcí, tento úkol plnil vždy předseda rady lidových komisařů.⁶

Formální samostatnost sovětských republik v zahraniční politice do léta 1923 nebyla samoučelem, byla vyvolána výše uvedenými dobovými vnějšími i vnitřními činiteli. Na pozadí reálné jednoty umožňovala pak tato formální samostatnost celkově větší pružnost sovětské politiky vůči cizím státům vzhledem k tomu, že tyto státy měly vůči jednotlivým sovětským republikám rozdílné zájmy. Teprve v momentě relativně dostatečného upevnění mezinárodního postavení sovětské země bylo vhodné přejít k plnému institucionálnímu sjednocení zahraniční politiky sovětských republik, jak se posléze uskutečnilo v rámci ústředních orgánů SSSR.⁷ Zároveň kontinuitu s předchozím vývojem podtrhuje zvláště fakt, že výkonný aparát zahraniční politiky SSSR byl v podstatě převzat od RSFSR.

Systém realizace zahraniční politiky, který přineslo vytvoření SSSR, pak znamená zdokonalení a jednoznačné právní zakotvení jednoty sovětské zahraniční politiky s plným institucionálním sjednocením v rukou federálních orgánů a současně upřesnění postavení jednotlivých sovětských republik v tomto systému a pevné zakotvení jejich pravomocí a možností spolupodílet se na realizaci sovětské zahraniční politiky na základě vzájemné rovnosti. Znamená tak slaďování dvou tendencí, které se dosud sice rovněž uplatňovaly, avšak jako vzájemně protikladné.

Na rozdíl od sféry zahraniční politiky, která musí nutně vyjadřovat celostátní hlediska a zájmy, i sféry vojenství, kde rozmach místní iniciativy

⁶ I tato skutečnost upřesňuje faktickou úlohu Lidového komisariátu zahraničních věcí USSR (i BSSR) zároveň se skutečností, že značnou část zahraniční politiky USSR spravovala diplomatická mise v Moskvě v úzké součinnosti s Lidovým komisariátem zahraničních věcí RSFSR. Mj. i Turkestánská ASSR, ač šlo o autonomní republiku v rámci RSFSR, měla v této době svůj Komisariát vnitřních a zahraničních věcí.

⁷ Zcela odlišná byla situace ve sféře zahraničního obchodu. Ten přirozeně nabýval na významu až s perspektivou širšího rozvinutí sovětského importu a exportu v závěru občanské války, což se mj. odrazilo i v samotném ustavení Lidového komisariátu zahraničního obchodu RSFSR v roce 1920. V rámci vrcholných orgánů USSR se Lidový komisariát zahraničního obchodu nezformoval, od počátku řízení zahraničního obchodu USSR a RSFSR v sobě koncentroval Lidový komisariát zahraničního obchodu RSFSR; tento stav posléze kodifikovala svazová smlouva mezi USSR a RSFSR z 28. prosince 1920 a se vznikem SSSR byla sféra zahraničního obchodu ponechána v plné kompetenci federálních orgánů. (Kommunističeskaja partija — vdochnovitěľ i organizator ob'jedinitěľ'nogo dviženija ukrajinskogo naroda za obrazovanije SSSR. Sbornik dokumentov i materialov, Kijev 1972, 330, 622, 632.) Širšího významu však zahraniční obchod mohl nabýt až v důsledku pokračující obnovy národního hospodářství, tj. právě v etapě příprav a formování SSSR. Zároveň v této etapě zintenzívnily snahy mezinárodního imperialismu o rozbití zahraničněekonomické jednoty sovětských republik, jakožto předpokladu k ekonomickému ovládnutí přinejmenším některých z nich. A tak vznik SSSR měl i z hlediska institucionálního zabezpečení zahraničního obchodu specifický význam jak v dlouhodobém tak i ve zcela aktuálním smyslu.

hrál pozitivní úlohu jen po krátkou dobu, dokud objektivně nebylo možno plně zkoncentrovat živelně se rodící ozbrojené opory revoluce, pro oblast národního hospodářství byl trvalý rozmach místní iniciativy nezastupitelný. Celkově tak v jevové rovině vystupovaly od počátku v organizaci a řízení národního hospodářství dvojí základní tendence.

Hned po revoluci vystupovaly zdola živelné snahy řešit víceméně všechny otázky místními orgány (zprvu i proto, že ústřední orgány se mnohými otázkami příliš konkrétně zabývat nemohly), často se objevovaly svérázné přístupy, bez pochopení celostátních rozměrů, zároveň však se značně hlubokým uchopením místních otázek a jejich souvislostí. Proti tomu centralistické tendence se pokoušely o určitý řád proti místní živelnosti, na druhé straně však neměly též význam jako například ve sféře vojenství, často byly příliš abstraktní, s vysokou absencí konkrétních znalostí o předmětu řízení a rozhodování, zatížené i byrokratismem úředníků převzatých z aparátu předchozích režimů. Tyto tendence bývaly příznačné immanentní snahou po plné centralizaci, kdy by se místní orgány staly pouhými převodními pákami; konkrétní poměry v období občanské války i těžkosti v období obnovy národního hospodářství ještě tyto tendence objektivně podpořily. Obojí tendence se spolu střetávaly, přičemž docházelo k jejich sladování na věcném základě a odstraňování extrémních a negativních rysů.

Nakonec jen specifická situace občanské války vedla k výrazné převaze centralistických tendencí přechodu k formálně vyšším stupňům jednoty sovětských republik v organizaci národního hospodářství. Počátek roku 1921 však přinesl přelom, nakolik se tyto tendence s konečnou platností prokázaly jako objektivně neuplatnitelné. Pro vztahy sovětských republik ve sféře organizace a řízení národního hospodářství je pak příznačná nikoli absolutní jednota určitých rezortů s jejich přímým a detailním řízením z centra, nýbrž skutečné sladování. Obnova a rozvoj ekonomiky stále jednoznačněji vyžadovaly vytvářet a rozšiřovat prostor pro místní iniciativu, průběžně tedy bylo nutno ve stále nových kvalitách propojovat elementy centrálního řízení ekonomiky s garancemi rozvoje místní iniciativy; v této dělbě kompetencí se spojovalo neustálé zdokonalování plánovitěkonceptčního řízení s prohlubováním decentralizace administrativněoperativního řízení. Vzhledem k tomu místo předchozího zužování můžeme od přelomu roku 1920/1921 sledovat postupné rozšiřování objemu pravomocí orgánů USSR v organizaci národního hospodářství na vlastním teritoriu.

Zároveň formování a zdokonalování sovětské federace znamenalo velký přínos pro samotný rozvoj národního hospodářství na Ukrajině, zvláště pro jeho poválečnou obnovu. Jak bylo uvedeno, pro Ukrajinu byl příznačný vysoký podíl těžkého průmyslu (investičně vysoce náročného a s dlouhodobou návratností investic) a dále celkově vysoký stupeň přímého poškození či zničení základních fondů (proti nejčastěji pouhému zastavení výroby v obou základních průmyslových rajónech RSFSR). USSR sama

o sobě neměla dostatečné zdroje pro obnovu národního hospodářství, zejména těžkého průmyslu. Dále by samostatná USSR vyvážela obrovské množství surovin a zároveň dovážela obrovské množství průmyslových výrobků včetně základního spotřebního zboží, což by zřejmě vedlo k dalším hospodářským těžkostem.⁸

Základním objektivním hnacím impulsem úzké spolupráce sovětských republik v oblasti národního hospodářství přitom nebyla přímo pocívaná potřeba obnovy vazeb národohospodářského komplexu ke kvalitě z roku 1913 jako spíše obecně potřeba koncentrace všech zdrojů pro obnovu národního hospodářství ve smyslu jak obnovy zničených základních fondů tak uvedení do chodu fondů, u nichž si rozvrat národního hospodářství vynutil zastavení výroby, s příslušnou modifikací původních ekonomických vazeb s ohledem na soudobé možnosti a potřeby. Již počátky období obnovy jsou přitom příznačně změnami výrobních programů, jinými kooperačními vazbami, tendencemi ke změně odvětvové struktury v jednotlivých oblastech a to ve směru, který se posléze výrazně projevil v rámci prvních pětiletok, tj. rozvoje v jednotlivých průmyslových rajónech takových odvětví, která zde dosud chyběla, vytváření z nich ucelenějších průmyslových komplexů (jako momentu uplatňování principu naplňování faktické rovnosti národů a republik); propojení jednotlivých rajónů se tak vlastně uvolňovalo. Zvláště tíživé bylo počátkem dvacátých let postavení okrajových oblastí jakožto exportérů surovin a polotovarů a importérů hotových výrobků, navíc postižených přímým ničením základních fondů; odtud plynula někdy až přenáhlená tendence k maximální míře sjednocení republik ve

⁸ Do jisté míry (s vědomím, že do hry vstupují i další souvislosti) lze poukázat na vývoj národního hospodářství pobaltských republik v meziválečném období, znamenající v důsledku vytržení z celoruského národohospodářského komplexu soustavný hospodářský pokles, přičemž odvětvová struktura národního hospodářství pobaltských republik měla poněkud příznivější skladbu než na Ukrajině.

Naopak jednotný celosvazový rozpočet umožnil např., aby v letech 1922—1926 bylo na rozvoj černé metalurgie Ukrajiny asignováno přes 60 % všech investic do černé metalurgie SSSR (Samofalov, V.: Komunistyčna partija Ukrajiny v borobni za vidbudovu narodnogo hospodarstva 1921—1925 rr., Kyjiv 1963, 318; Istorija socialističeskoj ekonomiki SSSR, II, Moskva 1977, 299). Nakolik byla průmyslová výroba na Ukrajině více rozvrácena, natolik se rychleji obnovovala v rámci celosvazového přerозdělování zdrojů pro obnovu. Tak v roce 1913 se ukrajinský velkopřůmysl podílel 25,0 % na celoruském, v roce 1921/1922 pouze 12,5 % na celosovětském objemu, v roce 1923/1924 již 22,0 % (Promyšlennost i rabočij klass Ukrajinskoj SSR v period vosstanovlenija narodnogo chozjajstva 1921—1925 gg. Sbornik dokumentov i materialov, Kijev 1964, dok. č. 115). V roce 1922/1923 při celosvazovém růstu výroby těžkého průmyslu o 30,7 % zaznamenala USSR růst o 52,0 % (Očerki razvitija narodnogo chozjajstva Ukrajinskoj SSR, Moskva 1954, 217). V odvětví strojírenství, které bylo před válkou na Ukrajině poměrně slabě rozvinuto, zaznamenala USSR v letech 1922/1923—1926/1927 celých 27 % objemu investic v celosovětském rámci (Istorija socialističeskoj ekonomiki SSSR, II, 311), což daleko překračovalo nejen její podíl na strojírenské výrobě Svazu, nýbrž mj. i podíl na počtu obyvatel.

sféře národního hospodářství. Naopak objektivní potřeby řízení národního hospodářství směřovaly v etapě nové ekonomické politiky k dílčí decentralizaci.

Jednota sovětských republik ve sféře řízení národního hospodářství měla tedy specifický charakter; musela se v ní projevit účelnost míry jednoty (pouze etapa občanské války přechodně podminila význam maximální možné koncentrace). Na druhé straně dosažená míra jednoty uvnitř samotné RSFSR až do vzniku SSSR víceméně nepřesahovala míru jednoty ve vztazích USSR—RSFSR, ba dokonce paradoxně (vzhledem ke specifické odvětvové skladbě národního hospodářství USSR) mohla být v některých ukazatelích i nižší. Tato dynamická jednota byla příznačná postupující vnitřní diferenciací a zpružňováním, které šly ruku v ruce s procesem prohlubování a objektivizace celkových přístupů k řízení národního hospodářství (mj. v souvislosti s postupným odhalováním zákonitostí ekonomiky přechodného období od kapitalismu k socialismu a zákonitostí politické ekonomie socialismu vůbec).

Pro oblast vojenství a zahraniční politiky lze shrnout, že u obou se projevovала objektivně daná vhodnost maximální možné centralizace v podstatě za každých podmínek (aby se zahraniční politika prováděla operativně, aby ozbrojené síly byly náležitě bojeschopné); u obou se realizovala cestou upřesňované koncentrace. U národního hospodářství je situace zcela odlišná; jednak v samotném centru neexistoval v plném smyslu celkově sjednocující článek (výkonný aparát byl i v centru rozdělen do řady rezortů), jednak se změnou podmínek fungování ekonomiky se měnila i potřeba konkrétních podob centralizace a decentralizace. A těchto změn byla v průběhu let 1917—1925 celá řada, přechod k nové ekonomické politice byl jen jednou z nich, byť nejvýznamnější, přičemž neznamenal jeden akt, ale soubor celé řady kroků v delším časovém úseku; celá otázka měla přitom dvě stránky, jednak objektivní potřeby, jednak subjektivního uchopení, které sice leckdy předbíhalo skutečnost, častěji však naopak ulpívalo na již překonaných strukturách. Současně lze uzavřít, že od počátku existence sovětských republik existovala neustálá jednota systému řízení národního hospodářství sovětských republik a to v míře, která byla v dané době možná a dosažitelná s ohledem na mechanismus řízení, od roku 1921 v míře, která byla účelná. Základním rysem vývoje této jednoty není přímá akumulace vazeb, nýbrž postupná diferenciacie a zpružňování, probíhající v souvislosti s vývojem obecných přístupů k řízení národního hospodářství. Proměny tohoto druhu se nutně musely odrazit i ve vývoji sovětské federace.

A tak dialektika centralizace a decentralizace od počátku roku 1921 jako proces postupných přeměn v pojetí i praxi řízení národního hospodářství se vznikem a proměnami jednotlivých institucí a orgánů i jejich vazeb nemohla mít jednoduchý lineárně kontinuální charakter; ruku v ruce s utvářením SSSR dospěla nakonec k radikálnímu zvratu. Hledání opti-

málního systému řízení národního hospodářství a právní základny tohoto systému se výrazně podílelo na formování Svazu SSR, na druhé straně vytvoření SSSR vystupuje jako zásadní předpoklad pro dovršení centralizace a koncentrace a současně decentralizace řízení národního hospodářství ve smyslu uvolňování prostoru pro plné uplatnění principů nové ekonomické politiky. V této souvislosti pak můžeme lépe doceňovat i Leninovu činnost v roce 1922, kdy se na poli sledovaných otázek věnoval především problematice řízení národního hospodářství (a zahraniční politiky) a problematiku formálně státoprávní přenechal komisím ústředního výboru KSR(b); do státoprávních záležitostí se vložil až v momentě, kdy výsledky i následky činnosti zvláště Kujbyševovy-Stalinovy komise jednoznačně přerostly formální hranice a dostaly se do konfliktu s principy národnostní politiky vyhlášenými Říjnem.

Pro pochopení reálné jednoty sovětské federace před vznikem SSSR nutno vyzvednout i fakt jednoty KSR(b) v celosovětském rámci. Jeho význam je ještě umocněn tím, že ve sledovaném období stranické orgány v mnoha případech suplovaly činnost státních orgánů, zejména v místním měřítku (a že teprve postupně docházelo k oddělování činnosti státních a stranických orgánů, k osvobozování stranických orgánů od úkolů, které měly plnit státní orgány a k soustřeďování stranické práce na vlastní stranickopolitické úkoly). Za těchto okolností určitý pokyn místním stranickým orgánům mohl totiž znamenat fakticky výkon státní funkce. A zřejmě jako jinou stránku téže souvislosti je třeba chápat i onu známou Leninovu tezi z jeho diktátů z přelomu roku 1922/1923 o možnosti přejít ke stavu formální samostatnosti sovětských republik a k zabezpečování celosovětské jednoty po stranické linii.

Dalekosáhlý dopad pro faktické fungování sovětské federace měla zjevně i kádrová politika strany. Tak na Ukrajinu byla převáděna řada pracovníků (často ukrajinského původu) z jiných oblastí; je vhodné uvést alespoň G. Petrovs'kého (mj. jednoho z bolševických poslanců IV. státní dumy), který působil v Petrohradě, po revoluci byl po řadu volebních období předsedou Celoukrajinského ústředního výkonného výboru sovětů; na Ukrajinu byl vyslán i Ch. Rakovskij (předseda rady lidových komisařů USSR v letech 1919—1923), vojenští odborníci V. Antonov-Ovsejenko, M. Podvojskij, M. Frunze (později i místopředseda rady lidových komisařů USSR), jako hospodářský odborník byl z vedení VSNCh převeden do čela Ukrprombjura V. Čubar' (posléze předseda rady lidových komisařů USSR), z Uralu byl vyslán do vedoucích hospodářských funkcí na Donbas V. Molotov aj.; stovky pracovníků byly vysílány do nižších funkcí. Svůj význam měly i krátkodobé pobyty významných činitelů na Ukrajině, například J. Sverdlova na jaře 1919.

Nemalou úlohu sehrála i politická oddělení pracovních armád a politická oddělení v řídicích složkách militarizovaného průmyslu i politická oddělení armád a frontů, tj. zvláštní stranické orgány řízené přímo ústřed-

ním výborem KSR(b) v případné koordinaci s oblastními stranickými články.

Význam jednoty komunistické strany v celosovětském rámci pro fungování sovětské federace můžeme sledovat i v období po vzniku SSSR, mj. se v obrácené vazbě naplnil zmíněný Leninův předpoklad — stranické orgány vystupovaly jako článek zamezující byrokratickým centralistickým tendencím některých složek státního aparátu a rovněž jako článek zastupující územní státní orgány ve sférách po státní linii centralizovaných.

* * *

Z podniknutých sond do vztahů USSR a RSFSR plyne možnost formulovat některé obecnější závěry jako příspěvek k diskusi o charakteru vztahů sovětských republik před vznikem SSSR a rovněž o významu samotného vzniku SSSR. Tak podle uvedených faktů a souvislostí se jeví jako ještě nepochybnější teze, označující vztahy sovětských republik do vzniku SSSR za federativní. Jiné koncepce naopak stále zřetelněji odhalují svou podobu právněformalistických absolutizací vybraných dobových dokumentů, tezí, případně termínů. Tak se na sledované problematice zvlášť výrazně ukazuje, že přetrvávající snahy postavit vybrané teze hlavních ústavněprávních dokumentů a jejich prostřednictvím se snažit vysvětlovat historickou skutečnost neznamenají nic než metodu Prokrustova lože. Zvláště pak, pokud některé dokumenty měly pouze vnější podobu základních státoprávních dokumentů a ve skutečnosti měly v první řadě manifestační a deklarativní či mobilizační význam (s čímž se v počátcích sovětské moci střetáváme velmi často), musí se nutně dojít k neadekvátním výsledkům. Obdobné nebezpečí hrozí u pokusů deduktivně dovodit základní státoprávní význam vybraného dokumentu.

Takto i pro případ, že uznáme federativní charakter vztahů sovětských republik a budeme se snažit ho blíže specifikovat, opět nebude nosnou metoda vybírat základní státoprávní dokumenty, hledat v nich pojem federace atd. Na druhé straně je přirozeně nosné a potřebné sledovat vývoj pojmu federace, avšak s vědomím, že jde jen o vývoj subjektivního odrazu skutečnosti, který nelze jednoduše ztotožnit se skutečností samotnou. Tento rozdíl je třeba mít na zřeteli tím spíše, že je známá pro celou etapu do vzniku SSSR tendence vyhybat se ve státních dokumentech označování vztahů sovětských republik za federaci; používalo se většinou neurčitěho termínu svazek (sojuz, sojediněníje, sodružestvo, svjaz' aj.), nepochybně se záměrem neklást meze v procesu sebeurčení národů (dokud vývoj nepřinese formu, která by byla plně v souladu s principy sebeurčení vyhlášenými ještě Říjnem) a rovněž zbytečně neprovokovat přežitky nacionalismu, případně i s mezinárodněpolitickou motivací. A právněformalistickým předsudkem je i snaha hledat počátek sovětské federace

ve smyslu založení (když už uznáme, že až vznik SSSR jím není). Jako jediná nosná se osvědčuje metoda co možná detailní analýzy konkrétního chodu státních orgánů a vazeb mezi nimi na bázi jejich konkrétních úkolů i obecné politické linie v dané sféře státní moci či správy.

Ukazuje se rovněž, že sám zorný úhel „vztahů sovětských republik“ je jednostranný, že sugeruje některé nesprávné představy, že napřed zde musely být republiky samy o sobě, pak se postupně ustavovaly jejich vztahy, či představu, že obsahem vývoje směřujícího ke vzniku SSSR byly jen problémy doladování vztahů sovětských republik na ryze státoprávním základě apod. Obecným východiskem je revoluční rozpad imperialistické unitarity staré Ruské říše, který započal ještě v Únoru 1917 a byl dovršen po Říjnu. Nešlo přitom jen o rozpad na národnostní oblasti, jeho významnou a širší složkou bylo mj. celkové rozkládání jednoty státní moci včetně rozpadu v masovém povědomí představ o úloze jednoty státní moci. Tento rozpad proběhl i na národních ruských teritoriích na dílčí články, na Ukrajině byl jedním z jeho extrémních důsledků vznik Doněcko-Krivoorožské či Oděské republiky apod., na ostatním území došlo alespoň k faktickému krajnímu uvolnění vazeb mezi jednotlivými stupni a články státní moci. Uvolnění jednoty státní moci přirozeně nemělo být absolutní; centrum nemělo být likvidováno úplně, objem jeho pravomocí si ovšem místní články představovaly jen do té míry, nakolik by byly účelné z hlediska místních potřeb; od centra se očekávalo, že bude významnou oporou místních orgánů, zároveň tyto orgány hodlaly být v místním měřítku suverénní. S objektivní potřebou obnovy jednoty státní moci (která ostře vystoupila již v roce 1918) se mj. objevil ve struktuře státní moci nový článek — oblast, který se v praxi (svým objemem pravomocí) dostal víceméně naroveň orgánům na národních teritoriích. Oblast se však stala překážkou pro další koncentraci státní moci, byla postupně likvidována; s tím však bylo nutno zabezpečit, aby se proces koncentrace nedotkl ve stejné kvalitě i národních teritorií, byť objektivní tendence působily stejnou měrou; bylo nutno zaručit suverenitu osvobozených národů deklarovanou Říjnem a rovněž brát ohled na nutnost zabezpečení sociálněpolitických opor revoluce a sovětské moci na národnostních územích.

Proces koncentrace státní moci přitom nebyl kontinuální a navíc byl lokálně diferencován. V průběhu občanské války se silná tendence ke stále hlubší koncentraci projevila v oblastech nezasažených nepřitelem. Proti tomu v oblastech, kde došlo k dočasnému obsazení nepřitelem (zvláště oblastech vícekrát obsazených), vystupovala jednak tendence ke krajní decentralizaci hraničící s anarchismem, jednak protikladně tendence k nejvyšší míře koncentrace, vedoucí až k extrémním iluzím o maximální centralizaci jakožto všespasitelném prostředku, tendence vyvolaná vědomím vlastní slabosti a potřeby opřít se o někoho silnějšího. Teprve závěr občanské války přinesl objektivní předpoklady pro postupné uplatnění prin-

cipu účelné míry centralizace a současného efektivního využití místních zdrojů a místní iniciativy. Toto sladění však opět bylo nutno realizovat na celém sovětském území a tak až samotné ustavení SSSR definitivně a důsledně vneslo do principu účelné míry centralizace i měřítko kvalitativní diferenciacce podle národnostních hranic.

Takto počátek cesty, která vyvrcholila vznikem SSSR, bychom měli chápat jako nediferencovanou jednotu rozporně příznačnou vysokou mírou decentralizace. Postupně paralelně s procesem koncentrace státní moci se neustále zmnožovaly úkoly státní moci, kvalitativně se prohlubovaly, některé i radikálně měnily; s tím vznikaly nové orgány, přebudovávaly staré orgány, postupně se precizovaly jejich kompetence a vztahy. V tomto procesu se průběžně řešil protiklad centralizace a decentralizace (k čemuž objektivní předpoklady se přitom výrazně změnily s přechodem k poválečné obnově); jednou z jeho stránek bylo stále důslednější upevňování suverenity národů prostřednictvím upřesňování postavení orgánů sovětských republik a detailnější dělby kompetencí mezi nimi a federálními orgány. V této souvislosti nově vystupuje i otázka suverenity sovětských republik a jejího původu. Suverenita sovětských republik tak není údajným uchováním suverenity původně nezávislých sovětských republik, které se postupně spojovaly ve federaci. Vazba je obrácená; je vlastností sovětské federace, že ve svém vnitřním vývoji naděluje své základní články — svazové republiky suverenitou, odvozenou z Říjnem vyhlášené suverenity národů a tuto suverenitu upevňuje, normativně upřesňuje a zdokonaluje její garance a to trvale i v etapě po ustavení SSSR.

Počáteční nediferencovanou jednotu názorně přibližuje i fakt, že vítězství sovětské moci na národnostních okrajích bylo vítězstvím v boji proti buržoazním nacionalistům, bylo negací jejich snahy o odtržení od státu vítězného jednotného celoruského proletariátu, v první řadě tak znamenalo dovršení integrity sovětské moci. Až v procesu upevňování sovětské moci na okrajích se začaly vyhraňovat specifické úkoly sovětské moci na národních okrajích, mj. potřeba vytvářet skutečně zvláštní články moci a celkově s upevňováním svazků se spojenci proletariátu zejména s rolnictvem nastoupil přechod k formování skutečných národních sovětských republik; na Ukrajině se stal jeho významnou složkou proces tzv. ukrajinizace, v němž výrazný kvalitativní skok představuje právě etapa časově shodná s etapou utváření SSSR, tj. rok 1923.⁹

Otázku ještě komplikují formy obnovy sovětské moci na národních okrajích v průběhu občanské války. Ústřední orgány národních sovětských republik se obnovovaly postupně, přitom v úzké vazbě na orgány RSFSR, leckdy pod jejich přímým vedením a v jednotě s nimi. Tak v po-

⁹ Jakožto uplatňování usnesení ÚV KS(b)U ze 17. října 1922; Komunistyčna partija Ukrajinu v rezolucijach i rišennjach z'jizdiv, konferencij i plenumiv CK, I, Kyjiv 1976, 211an.

čátečním období bezprostředně po svém zformování některé orgány USSR měly užší a pevnější napojení na orgány RSFSR než spojení se sobě podřízenými nižšími články. Otázka suverenity sovětských republik má takto svou druhou stránku v otázce suverenity jednotlivé sovětské republiky vůči vlastnímu území. V souvislosti se zmíněným procesem postupného upevňování a koncentrace sovětské moci postupně narůstala suverenita národních sovětských republik vůči vlastnímu území; přitom orgány například Sovětské Ukrajiny musely úporně překonávat tendence i realizované případy utváření přímých vazeb místních orgánů na Ukrajině s vrcholnými orgány RSFSR „za zády“ příslušných vrcholných orgánů USSR.

Mnohem citlivěji a důsledněji než dosud bude nutno akceptovat i fakt proměnlivosti v konkrétní náplni významu mnohých pojmů v dobových dokumentech, včetně základních jako federace, autonomie, svazová republika, autonomní republika aj. Dobové užití pojmů totiž odráží jejich tehdy ještě nestabilizovaný obsah, případně i rozpaky uživatele pojmu či jiné okolnosti. Zejména pojmy autonomie a federace se po dlouhou dobu nedostatečně rozlišovaly, pojem autonomní republika se stabilizoval až po vzniku SSSR (například ještě roku 1919 se příliš nerozlišovalo mezi republikami Ukrajinskou a Krymskou). Obzvláště je třeba podtrhnout, že pojem svazová republika se běžně používal i před vznikem SSSR (a to i v mezinárodních dokumentech); pojem nezávislá sovětská republika bude pak zřejmě nutno chápat tak, že neznamenal nezávislost z obecně státoprávního hlediska, nýbrž (vedle konkrétního projevu taktiky v národnostní otázce) především podtržení stavu rovnosti vůči RSFSR.

Upřesňuje se a diferencuje i otázka objektivních činitelů působivších na sblížování sovětských národů a republik a otázka spolupráce sovětských republik před vznikem SSSR. Mj. ještě v diskusi o národnostní otázce na XII. sjezdu KSR(b) delegát za KS(b)U Jakovlev (jak se ukazuje oprávněně) upozornil, že činitele sblížování sovětských národů nelze pojmát tak jednoznačně a přímočaře, jak to činí předkládané teze, že řada činitelů (jako například potřeba hospodářské jednoty) působí i odstředivě, protože může vyvolávat i nedůvěru mezi národy, může posilovat velmocenský šovinismus i reakce na něj apod.¹⁰ Tj. v zájmu řešení národnostní otázky tytéž činitele vyvolávaly naopak potřebu upevňování suverenity sovětských národů a republik.

Analyzované projevy spolupráce a jednoty nejsou slučitelné s koncepcemi vztahů sovětských republik jako víceméně mezinárodních;¹¹ podobné hodnocení pomoci RSFSR ostatním sovětským republikám, ústící v představy o pouhé vnější a jen jednosměrné formě této pomoci v souvislosti s abstraktně chápaným internacionalismem, vyplývají ze zjednoduše-

¹⁰ XII s'jezd RKP(b). Stenografičeskij otčet, Moskva 1968, 595.

¹¹ Srv. též teze v Úvodu, s. 6—8.

ných sumací dílčích údajů. Hlubší celosovětská integrita se v rámci této otázky konkretizuje přinejmenším jak ve vojenskostrategické tak ekonomické rovině. Nakolik na nejvýznamnějších strategických směrech od západu a jihu byla RSFSR chráněna ostatními sovětskými republikami, její aktivita ve formování ozbrojených sil na jejich území nemohla být aktem jen vnější solidarity, nýbrž i aktem vlastní sebeobrany (přitom v první řadě aktem obrany celého sovětského území), ubránění sovětské moci v centru mělo zpětně význam pro obnovu sovětské moci v ostatních republikách. Analogicky to platilo i pro sféru zahraniční politiky a podobně ve sféře národohospodářské zájem na obnově například zničeného Donbasu byl především celosovětský a mobilizace materiálních zdrojů RSFSR pro Donbas byla zálohou na oživení průmyslu RSFSR a současně splátkou za nárazníkovou polohu Donbasu.

Celkově lze tedy chápat vznik a vývoj sovětské federace jako cestu od nediferencované jednoty na sklonku roku 1917 k přirozenému uplatňování objektivně daných momentů nejednoty v rámci konkrétně diferencované jednoty sovětské země s tím, že se postupně tato konkrétní jednota upřesňovala, byla náležitě subjektem revoluční moci postupně uchopována se zdokonalováním a stále detailnějším vymezováním jednotlivých vztahů. Z hlediska kontinuity a diskontinuity vývoje sovětské federace je pak vytvoření SSSR (v etapě prosinec 1922—leden 1924) především vytvořením právní formy nové, poslední a za daných podmínek nejdokonalejší a nejpropracovanější struktury sovětské federace; v tomto smyslu je rozhodujícím mezníkem. Zároveň má vytvoření SSSR zásadní význam z hlediska řešení národnostní otázky, protože znamená i konečné zajištění právní rovnosti národů a to v duchu stanoveném již Velkým říjnem. V tomto směru představuje vznik a vývoj SSSR zvláštní případ jako záměr (velmi výrazně deklarovaný ještě XII. sjezdem KSR(b)¹²) vedle prosazení rovnosti národních republik současně zajistit rovnost národů bez ohledu na národní státnost určitého národa (čímž se opět daleko překračuje rámec čistě právněhistorického pojetí a chápání). Na druhé straně náplň sovětské federace v jejím vývoji je v hrubých rysech jednoznačně kontinuální počínaje koncem roku 1917 a pokračuje dodnes. Přitom ještě celá dvacátá léta představovala období značných změn a teprve od třicátých let byly tyto změny povlovnější, přičemž víceméně znamenaly výsledky snah o neustálou precizaci a současně odraz změny objektivních podmínek. Samo ustavení SSSR jakožto uplatňování oné právní formy přitom představuje časově delší úsek; pro jeho plné pochopení však bude nezbytná obšírná analýza vývoje sovětské federace v následujícím období až do roku 1936, které je zatím z celých dějin sovětské federace nejméně zpracováno.¹³

¹² XII s'jezd RKP(b). Stenografičeskij otčet, 500—519, 567—619, 649—661, 691—697.

¹³ Tento úkol výrazně akcentoval: Tadevosjan, Je. V.: Problemy sovetskoj istoriografii nacional'no-gosudarstvennogo strojitel'stva v SSSR, Istorija SSSR, 1978, č. 6, 75.

Vytvoření SSSR jakožto jednotného svazového státu představuje překonání základního vnitřního protikladu dosavadní podoby tzv. smluvní federace, rozporu mezi potřebou posilovat ústřední orgány federace, tj. orgány RSFSR (což vyústilo až v plán autonomizace) a nutností reálně garantovat suverenitu svazových republik (což tendovalo ke konfederalizaci). Na této bázi plány jak Stalina tak Rakovského jsou pochopitelné jako nikoli pouhý produkt ryzího subjektivismu, nýbrž jako výsledek snahy řešit reálný rozpor prostým odstraněním jednoho článku rozporu. Tím zjevnější je dalekosáhlost zdánlivě jednoduchého Leninova návrhu.

* * *

Závěrem je vhodné poukázat na některé ne vždy náležitě reflektované Leninovy postoje. U něho leckdy až zaráží nesmírná rezervovanost k otázce konkretizace programů národní státnosti i formy vztahů sovětských republik. V tom se ovšem promítá jeho zásada vyhnout se možnému subjektivismu, který by se mohl politicky vymstít. A tak nejen že v průběhu roku 1917 se Lenin řídil výše zmíněnou potřebou nevystupovat s konkrétním detailním programem národní státnosti, dokud nebude vyřešena otázka moci a dokud sami bolševici nebudou participovat na řešení otázky národní státnosti v praxi. V dalších letech se přidružilo hledisko prvořadosti jiných úkolů a hledisko významu praktických zkušeností. A tak například ještě koncem roku 1919 v Leninově dopisu ukrajinským dělníkům a rolníkům při příležitosti vítězství nad Děnikinem se lze setkat s výrokem, že t. č. není aktuální vést spory, zda má USSR existovat jako samostatný stát či v nějaké (a jaké konkrétně) podobě svazku s RSFSR, či nemá vůbec existovat jako stát. Ukrajinští komunisté mají jednotně pracovat na aktuálních úkolech obrany a obnovy.¹⁴ V Leninově dopisu VII. sjezdu sovětů Ukrajiny (prvnímu ze série republikových sjezdů v prosinci 1922, na nichž se přijímaly dokumenty o ustavení SSSR) se setkáváme s pouhým konstatováním, že Leninovi je známo, že se sjezd bude zabývat otázkou svazku sovětských republik, bez jakéhokoli konkrétnějšího náznamu Leninova stanoviska. Naopak z podtextu vyznívá varování neabsolutizovat tento problém. Zato zcela konkrétně Lenin obrací pozornost sjezdu na další dva naléhavé úkoly a to boje proti byrokratismu, za zprůžnění státního aparátu a na úkol urychlené obnovy těžkého průmyslu, zvláště Donbasu.¹⁵ V dalších Leninových dokumentech z této doby lze najít varování před uspěchaností v ustavování konkrétní a konečné podoby Svazu SSR, v posledních jeho diktátech k národnostní otázce lze číst o jeho podezření, zda probíhající přestavba sovětské federace je skutečně účelná, zda nesměruje jen k tomu, aby se pohodlněji úřadovalo;

¹⁴ Lenin, V. I.: PSS, 40, 45an.

¹⁵ Lenin, V. I.: PSS, 45, 330.

Lenin zde také připouští možnost likvidace SSSR, podstatného rozšíření kompetencí republik a řešení základních otázek jednotné politiky jen po stranické linii.¹⁶

Proto jsou Leninovy formulace v otázce národní státnosti přiznačně spíše vymezením limitů, které není radno překračovat, stanovením převážně toho, čeho se nechce dosáhnout (aby státoprávní formy se nestaly překážkou v řešení národnostní otázky, aby nebyly zdrojem nedůvěry či rozporů mezi národy, ale naopak umožňovaly jejich spolupráci a sblížení apod.). A to s vědomím, že další vývoj, nashromážděné zkušenosti a vyzrálost situace později umožní včas formulovat konkrétněji i to, čeho se chce dosáhnout, přitom při dodržení zásady, že jde o jeden z nástrojů řešení národnostní otázky.

Celkově realizace leninistické linie státoprávního řešení národnostní otázky v sovětské zemi, na níž se iniciativně podílely i vrcholné ukrajinské orgány, znamenala posléze prohloubení a upevnění svazku sovětských republik v podobě Svazu SSR a současně jednoznačné zakotvení suverenity Sovětské Ukrajiny a ostatních svazových republik spolu s posílením záruk této suverenity. V rámci utváření Svazu SSR byla využita řada principů, požadavků a námětů, vyzvedávaných ukrajinskými orgány a jejich činiteli v průběhu celého porevolučního období, nakolik byly formulovány jako adekvátní odraz reálných problémů revolučního vývoje na Ukrajině a konkrétní praxe vztahů USSR a RSFSR. Na ustavení konkrétní tvářnosti SSSR (stejně jako na jejích pozdějších proměnách) se spolupodílely rovněž konkrétní úkoly sovětské společnosti v jednotlivých sférách státní moci a správy, velmi výrazně přitom úkoly v rovině národohospodářské. Ustavení SSSR však nebylo pouhým vyřešením vztahů sovětských republik, znamená v prvé řadě zásadní kvalitativní skok v procesu sebeurčování národů, započatého ještě Říjnem, jakožto státoprávní předpoklad a nástroj řešení otázky faktické rovnosti národů v oblasti sociálněekonomické a kulturní. A ukrajinské pracující masy právě požadavky v tomto směru rozhodně a jednoznačně (byť ne vždy v dokonalých formulacích) stavěly ještě v revolučním roce 1917.¹⁷

¹⁶ Lenin V. I.: PSS, 45, 357, 361—362.

¹⁷ Některé teze a glosy k pojetí počátků sovětské federace viz též: Goněc, V.: Kontinuita a diskontinuita ve formování sovětské federace od VŘSR do utvoření SSSR, in: Slovanské štúdie, 25—1, Bratislava 1985, 18an.